

hücum etmesi ve böylece zaman kaybetmesinden dolayı harekâtı iyi yönetemediği yolunda suçlamalara muhatap oldu. Bununla birlikte kazandığı başarılar sebebiyle kendisine İngilizlere tarafından Dizbağı nişanı verildi.

Kırım savaşının bitmesi üzerine İstanbul'a döndüğünde Meclis-i Âlî'ye üye yapıldı. Bu görevinde fazla kalmadan Irak ve Hicaz ordusu ilâvesiyle Bağdat valiliğine getirildi (Safer 1274 / Ekim 1857). Öteden beri problemlili bir yer olan Bağdat valiliği sırasında bilhassa âsi aşiretleri yeniden otorite altına almakla meşgul oldu. Kendisi çok iyi niyetli olmasına rağmen maiyetindekilerin zaman zaman yaptıkları yolsuzluklar, iltizam usulüne karşı çıkarak isyan edenlerin cezalandırılmasında şiddete başvurulması gibi sebepler yüzünden zor durumda kaldı. Özellikle isyancılar arasında, merkezden bir فرمان gelmesini beklemeden ibret olsun diye vilâyet meclisinin mazbatasına dayanarak idamlara girişilmesi yüzünden azledildi (Eylül 1859). Bir süre Harput'ta kalması istendiyse de sonradan çağrılarak çiftliğinde ikamete memur edildi.

Ömer Lütfî Paşa'nın bu defaki mâzûliyet dönemi de fazla uzun sürmedi. O sırada Rumeli bölgesinde isyan ve karışıklıkların bir türlü önünün alınamaması üzerine ikinci defa Rumeli müşirliğine ve Bosna müfettişliğine tayin edildi (Şevval 1277 / Nisan 1861). Bu görevi sırasında Tanzimat reformlarını uygulayabilmek için isyancı liderlerin çoğunu öldürttü. Feodal ailelerin politik ve ekonomik güçlerini büyük ölçüde azalttı. Reform düşüncesinin göstergesi olarak toprak ağalarının etkin olduğu Travnik yerine Saraybosna'yı merkez yaptı. İltizam yoluyla vergi toplamak yerine devletin diğer bölgelerindeki gibi doğrudan doğruya vergi toplamaya gayret ettiyse de pek başarılı olmadı. Bu sırada Ruslar'ın tahrikiyle isyan eden Hersekîliler ile onları destekleyen Karadağlılar barış teklifini reddedince harekete geçen Ömer Lütfî Paşa, Mirko kumandasındaki âsi kuvvetlerini Reika'da bozguna uğrattı (23 Ağustos 1862) ve Avrupalılar'ın aracılığı ile Karadağ'da yeniden sükûnet sağlandı.

İstanbul'a dönünce ordu müşirliği kendisinde kalmak üzere serasker kaymakamlığına tayin edildi ve tekrar Meclis-i Âlî üyesi oldu. Ülke çapında istikrarı sağlamak amacıyla teşkil edilmesi planlanan jandarma teşkilâtıyla ilgili hazırlıkları yapan komisyonun başkanlığını yaptı. Özellikle gayri müslimlerin de askere alınması, müslümanlarla hizmeti eşit olarak paylaşılma-

rı, böylece Osmanlılık fikrinin gerçekleştirilmesi tartışmalarının yapıldığı bu yıllarda eşit hizmetin ayrı birliklerden çok karma birliklerde gerçekleştirilebileceği düşüncesini savunan devlet adamları arasında yer aldı. İstanbul'daki hizmeti fazla uzun sürmedi ve Rumeli'de toplanan bütün orduların genel kumandanı oldu. Fakat Girit'te isyan patlak verince Karadağ'daki gerilla mücadelesinde büyük tecrübe ve başarı kazanmış olduğundan Girit isyanlarını bastırmak üzere başkumandanlığa getirildi. Kuvvetlerini iki koldan sevk ederek âsileri Lasiti'de (Laşit, Lasithi) yendi (1866). Bu arada ada halkı için genel af ilân edip silâhını teslim ederek köyüne dönenlere devletin sahip çıkacağını ilân etti. Ayrıca adadaki yabancı çete mensuplarıyla onlara katılanların adadan çıkması için bir buçuk ay süre tanıdı. Askerî harekâtın bitmesiyle birlikte imar ve tanzim işlerine giriştiyse de çok geçmeden Rumeli işleriyle ilgili hususlarda görüşmelerde bulunmak üzere merkeze çağrıldı. Bir süre İstanbul dışında bulunan seraskere kaymakamlık yaptı (Mart 1868). 1869'da Hassa müşirliğine getirildi. 24 Nisan 1871 tarihinde vefat etti ve Eyüp'te Bostan İskelesi'ne defnedildi.

Kaynaklarda askerliği iyi bilen, harp sanatından anlayan, gayretli ve namuslu bir kumandan olarak tanıtılır. Özellikle Kırım savaşı esnasında müttefik kumandanların ileri sürdüğü olmayacak planlar ve siyasi görüşler karmaşası içinde sağlam fikirlerle sahip olan gerçek bir asker olarak temayüz etmiştir. Devrin İngiliz yanlısı olan devlet adamlarından olup 11 Haziran 1868 tarihinde teşkil edilen Mecrûhîn ve Marzâ-yi Askeriyeye İmdad ve Muâvenet Cemiyeti'nin kurucularındandır. Bu kuruluş daha sonra Osmanlı Hilâliahmer Cemiyeti adını alarak (14 Nisan 1877) bugünkü Kızılay'ın temelini oluşturmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Dosya Usulü İradeler Tasnifi, nr. 75-1/2, lef 2, 75-1/26, lef 3, 4, 75-1/47, lef 9, 10; J. Koetschet, *Erinnerungen aus dem Leben des Serdar Ekrem Omer Pascha*, Sarajevo 1885; F. Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraum des Pariser und Berliner Friedens*, Berlin 1892, tür.yer.; Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 25, 45, 62, 69, 78, 80-82; a.mlf., *Tezâkir*, I-III, tür.yer.; *Mir'ât-ı Hakîkat* (Miroğlu), s. 102, 150, 153; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (haz. Nuri Akbayar, s.ngr. Seyit Ali Kahraman), İstanbul 1996, IV, 1322-1323; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri* (haz. Enver Koray), Ankara 1985, s. 189, 190; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 301; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1947-56, V, 210, 212, 233, 234, 239, 240; VI, 72, 100; VII, 4, 5, 27, 28, 34; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1966,

III, 20, 21, 23, 25, 154; W. E. D. Allen - P. Muratoff, *Kafkas Harekâtı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966, s. 83-97; G. Şijivo, *Omer-paşa Latas u Bosni i Hercegovini: 1850-1852*, Sarajevo 1977; *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* (ed. M. Bernath - F. v. Schroeder), München 1979, III, 351; Hamdi Ertuna, *Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfî Paşa*, Ankara 1981; Stanford J. Shaw - E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmancı), İstanbul 1983, II, 178, 191; Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1985, tür.yer.; S. L. Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları* (trc. Can Yücel), Ankara 1988, s. 136, 144, 148, 160, 164, 165; Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992, s. 14, 50, 56, 58, 60, 63-67, 70; R. H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform* (trc. Osman Akınçı), İstanbul 1997, I, 88, 113, 124, 161; Fikret Adanır, "Der Krimkrieg von 1853-1856", *Handbuch der Geschichte Russlands* (ed. K. Zernack), Stuttgart 2001, II, 1189-1250; *Takvîm-i Vekâyî*, sy. 428, İstanbul 1266; *Muâhedât Mecmuası*, IV/2, İstanbul 1298, s. 73; M. Tayyib Gökbilgin, "1840'dan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", *TTK Belleten*, X/40 (1946), s. 641-703; Abdullah Saydam, "Osmanlıların Siyasi İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi", a.e., LXI/231 (1997), s. 342, 344, 374.

ABDULLAH SAYDAM

ÖMER el-MUHTÂR

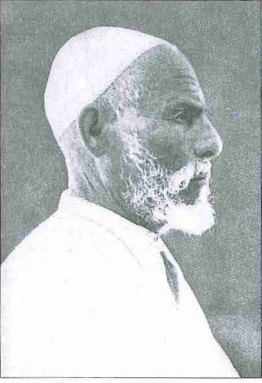
(عمر المختار)

Ömer b. Muhtâr b. Ömer b. Ferhât
(1862-1931)

Libya bağımsızlık hareketinin
önderlerinden.

Berk'nın Defne bölgesindeki Butnân'da doğdu. Libya'daki en büyük Arap kabileleri arasında sayılan Menife'ye mensup Gays ailesindedir. İlk eğitimini babasından aldı. Ardından tahsil için kardeşi Muhammed ile birlikte Senûsîler'in Zenzûr Zâviyesi şeyhi Seyyid Hüseyin el-Garyânî eş-Şemsî'nin yanına gönderildi; babasının ölümü üzerine de onun himayesine girdi. Zenzûr'da zâviyedeki eğitiminden sonra, Senûsiyye'nin kurucusu Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin 1859'da vefatından kısa bir süre önce yerleşip merkez zâviyesini faaliyete geçirdiği Cağbûb kasabasına gitti. Burada hareketin ikinci önderi Mehdi Muhammed b. Muhammed es-Senûsî'nin yanında öğrenimini tamamladı. Sekiz yıl kaldığı bu zâviyede İslâmî eğitimi Şeyh ez-Zirvâlî el-Mağribî el-Cevânî'den, dinî ilimleri ise Fâlih b. Muhammed ez-Zâhirî'den aldı.

Eğitim yıllarında Mehdi es-Senûsî'nin dikkatini çekti. Mehdi es-Senûsî, 1895'te Cağbûb'dan ayrılarak Kufra'da yeni kurulan Tâc köyüne gidip burasını merkez zâ-

Ömer
el-Muhtâr

viye yapmak istediğinde Ömer el-Muhtâr'da beraberinde götürdü. Burada öğrenimini tamamlayanlar Trablusgarp vilâyetinde açılan zâviyelerden birine şeyh olarak gönderildiğinden Ömer el-Muhtâr da 1897'de, Cebelûlahdar'daki kabilelerden Osmanlı Devleti'ne genelde tam itaat göstermeyen Merc kasabası yakınındaki Ubeyd kabilesine ait Kasûr Zâviyesi'ne şeyh tayin edildi. Bu kabileyi kısa zamanda Osmanlı idaresine yaklaştırdı ve buradaki diğer Arap kabileleri arasında devam eden kavgaları da sona erdirdi. Özellikle Ubeyd kabilesini cihad hareketinin öncü kuvveti olacak şekilde eğitti. Bu zâviyede iken çocuklara İslâmî eğitim vermesi, yolculara ve çevredeki fakirlere ikramda bulunması, müntesiplerinin günlük işlerine yardımcı olması gibi faaliyetleriyle şöhreti arttı.

Mehdî es-Senûsî, 1899'da Kufra'daki zâviyesini Çad sınırları içinde Borku bölgesindeki Garû'ya taşıyınca onunla birlikte gidenler arasında Ömer el-Muhtâr da vardı. Çad'ın güneyindeki Veday Sultanlığı topraklarının Fransızlar tarafından işgalini önlemek için bölgede yapılan seferlere katıldı. Bir müddet sonra Ayn Galaka'da açılan zâviyeye şeyh tayin edildi. Ancak Mehdî es-Senûsî'nin 1902'de Garû'da ölmesi üzerine buradaki faaliyetler yavaşladı. Ömer el-Muhtâr, Ayn Galaka'da bulunduğu süre içinde eğitim ve tebliğle meşgul olduktan sonra 1903 yılında Kasûr Zâviyesi'ne döndü. Mehdî es-Senûsî'nin ölümünün ardından oğlu İdrîs'in henüz on üç yaşında olması sebebiyle geçici olarak hareketin başına getirilen yeğeni Ahmed Şerîf es-Senûsî'nin, 27 Eylül 1911'de İtalya'nın Osmanlı Devleti idaresindeki Trablusgarp vilâyetine çıkarma yapması üzerine nasıl bir tavır takınılacağını kararlaştırmak için Kufra'da yaptığı toplantıya katıldı. Ardından Cebelûlahdar'a döndü ve Ubeyd kabilesini cihada hazırlayıp onlardan 1000 kişilik bir mücahid birliği kurdu. Böylece İtalyanlar'a karşı ilk saldırıda bulunan birlikler ara-

sında yer aldı. Yerli ahali, yaklaşık yirmi yıl süren savaş süresinde dağlara çekilip İtalyanlar'a baskınlar düzenleyerek çarpışmalara katıldı.

Ömer el-Muhtâr, 1912'de Osmanlılar'ın Uşi (Ouchy / Lozan) Antlaşması sonucunda kuvvetlerini buradan çekmesinin ardından geride kalan askerleri Mısır'a götürmek isteyen Aziz el-Mısırî ile ona engel olmak isteyen Ahmed Şerîf es-Senûsî'nin adamları arasında çıkan çatışma sonrasında Ahmed Şerîf es-Senûsî tarafından ara buluculukla görevlendirildiği gibi Berka bölgesinin kumandasını da üstlendi. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Harbiye Nezâreti, Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla buraya bazı subaylarını gönderdiğinde, İcdebîye'de Şeyh İbrâhîm el-Misrâtî ile birlikte Osmanlılar'ın Afrika grup komutanı sıfatıyla faaliyette bulunan Enver Paşa'nın kardeşi Nûri Paşa ile görüşmek için Butân'a gitti. Bu arada Ahmed Şerîf es-Senûsî'nin İstanbul'a götürülmesinin (1917) ardından Osmanlı Devleti İdrîs es-Senûsî'yi onun halefi olarak kabul etmişti. İdrîs es-Senûsî'nin (I. İdrîs) genel vekili sıfatıyla direniş hareketinin kumandanlığına getirilen Ömer el-Muhtâr, Cebelûlahdar'a geldiği yıllardan itibaren başta Enver Paşa olmak üzere Türk subaylarından aldığı bilgiler ışığında emrine verilen gönüllüleri sayıları 100 ile 300 arasında değişen birliklere ayırdı. Kabileleri de üç ayrı bölgede teşkilâtlandırarak her biri için kaymakam ve kadi görevlendirdi, bunların tamamını kendine bağladı. Yine Enver Paşa'nın Trablusgarp savaşı yıllarında askerî eğitim almaları için İstanbul'a gönderdiği, burada yetiştikten sonra geri dönerek direnişe katılan yerli subaylar da onun yanında yer aldı.

İdrîs es-Senûsî bazı ileri gelen şeyhler ve kabile reisleriyle birlikte tedavi gerekçesiyle 1922'de Mısır'a gitmiş ve yerine kardeşi Muhammed Rızâ es-Senûsî'yi vekil bırakmıştı. 27 Şubat 1923'te Ömer el-Muhtâr son gelişmeleri görüşmek üzere bir heyetle birlikte Mısır'a gitti. Arap ve İslâm dünyasına yardım çağrısında bulundu. İdrîs es-Senûsî, Mısır'da güven içinde hayatını sürdürmesi karşılığında bu ülkenin İtalya ile anlaşacağını ileri sürerek kendisinden talep edilen yardım konusunda herhangi bir şey yapamayacağını söyledi. Bu arada Ömer el-Muhtâr'ın Mısır'a geçtiğini öğrenen İtalyanlar buraya bir heyet gönderip cihaddan vazgeçmesini ve Mısır'da yaşamasını, Berka'ya döndüğü takdirde kendisine bir köşk tahsis edilerek maaş bağlanacağını bildirdiler. Bu teklifleri reddeden Ömer el-Muhtâr dönüşü esnasında Ebyârûlgubâ'da İtal-

yanlar'ın saldırısına uğradıysa da kurtulmayı başardı (23 Nisan 1923). Haziran ayında İtalyanlar'la Senûsîler arasında Ömer el-Muhtâr'ın da katıldığı büyük bir çarpışma meydana geldi.

İdrîs es-Senûsî'nin kendisine hiçbir ümit vermemesi üzerine Ömer el-Muhtâr, heyette yer alan Yûsuf Ebû Rahîl el-Mismârî ve Ali Hâmid el-Ubeydî ile birlikte Ahmed Şerîf es-Senûsî'ye 20 Şubat 1924 tarihinde bir mektup gönderdi. İtalyanlar'ın daha önce İdrîs es-Senûsî ile imzaladıkları anlaşmaları iptal ettiklerini, Trablusgarp halkının başsız bırakıldığını, askerî bir düzeni olmayan birliklerle Cebelûlahdar'da cihada devam edeceklerini bildirdi; kendilerine para, silâh ve erzak göndermesini talep etti. Bu arada bütün bölgeleri gezerek Berka, Trablus ve Fizan'daki direnişleri tek bir idare altında toplamaya çalıştı.

Libya'da henüz işgal edilmeyen şehirlerin bir an önce ele geçirilmesi için sabırsızlanan Mussolini 1925'te Emilio de Bono'yu Trablusgarp sömürge valiliğine tayin etti. Ömer el-Muhtâr'a destek sağlayan Cağbûb, Üclâ, Câlû, Fizan ve Kufra gibi yerlerin Cebelûlahdar ile irtibatlarının kesilmesine karar verildi. Ahmed Şerîf es-Senûsî'nin kardeşi Seyyid Safiyüddin'in idareci olarak bulunduğu Cağbûb'u İdrîs es-Senûsî'den aldığı emir üzerine direnmeksizin 9 Şubat 1929'da İtalyanlar'a teslim etmesi Ömer el-Muhtâr'ı büyük bir destekten mahrum bıraktı. Ömer el-Muhtâr kumandasındaki kuvvetler İtalyanlar'a karşı vurkaç taktiği uygulamaya başladılar. İtalyan işgal ordusu ile direnişçiler arasında çarpışmalar hızlandı. Bunlardan ilki Rahîbe'de meydana geldi ve burada çok sayıda İtalyan askeri esir alındı. İkincisi Akiretû'l-Matmûra'da oldu. Ömer el-Muhtâr önemli adamlarından bir kısmını bu çarpışmada kaybederken İtalyanlar'a da büyük kayıplar verdi. 22 Nisan 1927'de Derne'de Ömer el-Muhtâr'ın İtalyan ordusunun yedinci taburuna büyük zayıf verdirmesinin ardından İtalyan işgalindeki bölgelerde mevcut Senûsî zâviyeleri ve camiler kapatılıp şeyhler tutuklandı. Bingazi işgal edildiği halde buranın çevresindeki Berka bölgesi direnişin merkezine dönüştüğü için İtalya 1928'de burayı topyekün işgale karar verdi.

Berka bölgesine 1923-1929 yılları arasında Bongiovanni, Mombelli, Teruzi ve Siciliani vali tayin edilmiş, ancak bunlar Ömer el-Muhtâr karşısında başarısız kalmıştı. 1929'da Trablusgarp ile Bingazi birleştirildi ve sömürge genel valiliğine Pietro Badoglio getirildi. Yeni vali yerli ahalinin di-

renişini her çareye başvurarak kırmaya kararlıydı. Muhammed Rızâ es-Senûsî ve Şârif el-Garyânî, İtalyanlar adına 6 Nisan 1929'da Ömer el-Muhtâr ile görüştüler ve direnişten vazgeçtiği takdirde Hicaz'a veya Mısır'a gidebileceğini, ayrıca kendisine para verileceğini söylediler. Bu teklifler reddedildiği gibi valinin bu yolda şahsî girişimleri bir sonuç vermedi.

10 Ocak 1930'da sömürge genel vali yarımcılığı ve Sirenyka valiliğine o güne kadar tayin edilenlerin en acımasız olarak bilinen Rodolfo Graziani getirildi. Ömer el-Muhtâr kumandasındaki mücahidlerin Libya'dan ve dış dünyadan yardım almalarını önlemek için buranın Fizan, Kufra ve Mısır ile bağlarının koparılması kararlaştırıldı. Bu amaçla 15 Ocak 1930 tarihinde Cebelûlahdar'daki direniş siperleri uçaklarla bombalanırken 24 Ocak günü Fizan'ın merkez şehri Merzûk, 25 Şubat'ta ise buranın batısındaki Gât kasabası işgal edildi. 1928 yılı başında İtalya'ya sürgüne gönderilen Muhammed Rızâ serbest bırakılıp Bingazi'ye dönünce Ömer el-Muhtâr'a bir mektup yazarak İtalyanlar'a teslim olmasını istedi. Yine red cevabı alan İtalyanlar bu defa Rızâ tarafından Cebelûlahdar ahalisine hitaben yazılan bir mektubu uçaklarla yerleşim yerlerine attılar. Bundan da bir sonuç alamayınca bölgenin kırsal kesimlerinde yaşayan bütün halkı kamplarda toplamaya başladılar. 23 Eylül 1930 tarihinde İtalyanlar'la yapılan Kerisse çarpışmasında Ömer el-Muhtâr'ın yakın adamlarından Fudayl b. Ömer ile birlikte kırk adamı şehid oldu. Trablusgarp direnişinin önemli bölgelerinden olan Kufra'nın merkezi Tâc köyü İtalyanlar'ın eline geçti (18 Ocak 1931).

Direnişe en büyük destek Mısır'dan geldiği için Graziani, Akdeniz sahilindeki Selûm yakınında deniz kıyısından güneydeki Çağbûb'a kadar uzanan yaklaşık 270 kilometrelik bir mesafeyi 2 m. yüksekliğinde ve 3 m. genişliğinde dikenli tellerle kapattı. Böylece mücahidlerin yardım temin ettikleri tek yön de kesilmiş oldu. Bölgedeki yerli ahali önce Aynûlgazâle kampına kapatıldı, dört ay sonra da 1934 yılına kadar kalacakları Akile, Makrûn, Sulûk ve Berrika kamplarına doldurularak mücahidlerin yerlilerle irtibatı kesildi. Verimli arazilerin tamamı İtalya'dan buraya göç ettirilen ailelere verildi. Kamplarda bulunanların yarısı açlık ve hastalık yüzünden ölüren bazıları da mücahidlere bağlılıklarını devam ettirdikleri bahanesiyle idam edildi. Sadece Berrika kampında 1930-1932 yılları arasında 30.000 kişi öldü.

Ömer el-Muhtâr, yaşının ilerlediği gerekçesiyle Mısır'a gidip yerleşmesi yolundaki tavsiyelere karşılık mücadeleyi sürdürmeye kararlı olduğunu bildiriyordu. Bu azminden ötürü kendisine "çöl aslanı" unvanı verilmişti. Ancak 11 Eylül 1931 tarihinde adamlarıyla birlikte sahâbeden Seyyid Râfî'in kabrini ziyarete gittiklerinde İtalyan çemberi içinde kaldılar. Ömer el-Muhtâr burada İtalyanlar'a esir düştü, yapılan mahkemede "İtalyan tebaası bir isyankâr" olarak yargılandı ve idama mahkûm edildi (15 Eylül 1931). Ertesi gün de Sulûk kampında tutulan 20.000 civarındaki halkın önünde asılarak idam edildi. Afrika'daki Avrupa sömürgeciliğinin karşısında en önemli direniş hareketlerinden birini ortaya koyan Ömer el-Muhtâr, Berka halkının Senûsiyye içinde kendi rızalarını kazanırlara verdiği "seyyid" unvanı ile ve "şeyhü'ş-şühedâ" olarak anıldı. Hayatı ve faaliyetleri pek çok araştırmaya konu oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Fuâd Şükrî, *es-Senûsiyye: Dîn ve devle*, Kahire 1948, s. 271-320; E. E. Evans-Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica*, Oxford 1949, s. 157-190; Celâl Tefvik Karasapan, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara 1960, s. 220-237; Majid Khadduri, *Modern Libya: A Study in Political Development*, Baltimore 1963, s. 23-25; M. Asad, *Le chemin de la Mecque* (trc. R. du Pasquier), Paris 1976, s. 289-314; "Ömer el-Muhtâr: Neş'etühü ve cihâdühü min 1862 ilâ 1931", Trablus 1981; Mahmûd Şelebî, *Hayâtü 'Ömer el-Muhtâr*, Beyrut 1982; Abdallah Laroui, "Initiatives et résistances africaines en Afrique du nord et au Sahara", *Histoire générale de l'Afrique*, Paris 1987, VII, 111-135; Tâhir Ahmed ez-Zâvî, "Ömer el-Muhtâr el-halkatü'l-ahîre mine'l-vaşani'l-ci-hâdi'l-Libî", Trablus 2004; İhsan Aksoy, "Afrika Hatıraları", *Hayat Tarîh Mecmuası*, sy. 66, İstanbul 1970, s. 67-74; sy. 68 (1970), s. 67-72; Tefvik Sultân el-Yûzbekî, "Ömer el-Muhtâr: el-Hareketü's-Senûsiyye", *Âdâbü'r-Râfideyn*, XII, Musul 1980, s. 11-31; Hakim Mohammed Said, "Umar al-Mukhtar: Pathology of Leadership", *HI*, III/3 (1980), s. 61-69; Ayad al-Qazzaz, "The Treatment of Umar al-Mukhtar in English Book", *el-Mu'errihu'l-'Arabî*, sy. 17, Bağdad 1981, s. 17-28.

AHMET KAVAS

ÖMER NASUHİ BİLMEN

(bk. BİLMEN, Ömer Nasuhi).

ÖMER PAŞA KÜLLİYESİ

Antalya'nın Elmalı ilçesinde
XVII. yüzyıl başlarına ait külliye.

Elmalı ilçesinin ortasında yer alan cami, kapısı üstündeki kitâbesine göre 1019 (1610) yılında Ketencizâde Ömer Paşa tarafından yaptırılmıştır. Manzum kitâbe-

Ömer Paşa Camii'nin çini pencere alınlıklarından biri

nin Yahyâ adlı şairinin Şeyhülislâm Zeke-riyyâzâde Yahyâ Efendi olması muhtemeldir. Mehmed Süreyyâ Bey'in verdiği bilgiye göre Ömer Paşa Manavgatlı olup kapı ağalığından çavuşbaşılığa yükselmiş, daha sonra beylerbeyi olmuştur. 1012'de (1603-1604) Diyarbekir valiliğine gönderilmiş, 1032'de (1623) Trablusgarp beylerbeyiliğinin ardından önce Batum-Trabzon, daha sonra Karaman ve Maraş beylerbeyiliğine tayin edilmiş, İran'a ve Abaza Mehmed Paşa üzerine yapılan seferlere katılmıştır (1628-1629). 1040 Cemâziyelevvelinde (Aralık 1630) Musul'da Veziriâzam Hüsrev Paşa tarafından başarısızlıkları sebebiyle idam edilen paşalar arasında adı geçen Ömer Paşa'nın Ketencizâde olması muhtemeldir. Külliyyenin kitâbe tarihini 1016 (1607) olarak kaydeden Evliya Çelebi, 1050 Cemâziyelâhîrinde (Eylül-Ekim 1640) çıktığı seyahatte Trabzon valisi olan Ketencizâde Ömer Paşa'nın ziyaretine gittiğini söylerse de bu sırada Trabzon beylerbeyi onun oğlu Mehmed Paşa'dır. *Seyahatnâme*'nin bazı yeni baskılarında görülen bu bilgi aslında metindeki bir boşluktan kaynaklanmış, yolculuğun başlarında Ömer Paşa'ya gidişten bahsedilirken birdenbire Mehmed Paşa'ya geçilmesi dikkati çekmemiştir. Nitekim Evliya Çelebi de *Seyahatnâme*'sinde Elmalı'dan ve bu yapıdan bahsederken Trabzon'da Ketencizâde Ömer Paşa'yı ziyaretini hiç anmamıştır. Evliya Çelebi baba-oğul bu iki paşayı Ketencizâde diye adlandırmıştır. Halbuki Ayvansarayî'nin kitabının eski baskısında Ketencizâde olarak yazılan bu aile adı Ahmet Nezhîh Galitekin tarafından yapılan baskıda Kitapçizâde olarak kaydedilmiştir. J. von Hammer'in Osmanlı tarihinin eki olan son cildindeki *Hadikatü'l-cevâmi'* özetinde de bu ad Ketencizâde olarak yazılmıştır. *Hadika*'daki gibi Mehmed Râif de *Mir'ât-ı İstan-*